

УДК 821.161.2.0-94(092)[Дов+Све]"19/20"(045)  
DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2023.281381>

Павло Ямчук\* 

## ДІАЛОГ ВІЧНО ЖИВИХ (щоденникові записи Олександра Довженка і Євгена Сверстюка в контексті ХХ–ХХІ століть)

У пропонованій філософсько-українознавчій, а отже – літературознавчій як складовій частині українознавства, студії розглянуто осмислення глибинних первнів трагічної історії України та українства. Окреслено константні засади духовно-інтелектуального та визначеного ним повсякчасно-буттєвого Опору в безпрецедентно жорстоких до українства тоталітарних реаліях 1930–50-х років. Феномен О. Довженка як зримого підтвердження такого українського духовно-інтелектуального й буттєвого Опору є незаперечним. Філософсько-українознавчі студії та роздуми Є. Сверстюка, у яких ґрунтовно та незаангажовано вивчено феномен Опору О. Довженка чужій українській ідентичності реальності московсько-комуністичного тоталітаризму, є цьому зримим засвідченням. Так само є прогностично-перспективними для України та українства щоденникові, іманентно вглиблені в семіосферу буття минулого й майбутнього, спогади-візії-роздуми Довженка, які вивчаються в цій студії. Довженкові щоденникові візії – «сни» часто не лише констатували українські реалії окупаційно-імперського контексту, а й світоглядно і художньо випереджували твори відомих у світі творців антиутопій таких як Джордж Орвелл із написаним 1949 року романом-антиутопією «1984». «Сон» Довженка, занотований у щоденниковому записі від 16 серпня 1945 року, є не лише прямим посиланням на класичну Шевченкову поему «Сон», у якій аксіологічна філософема «снів і сновидінь» була масштабно проявлена задовго до З. Фрейда, а є антиутопічною за своєю природою. Феномен Довженка як трансцендентального митця-мислителя, який долає кордони і минулості епох, простежується у пропонованій студії з огляду на його перспективне світоосмислення та світобачення. Ідеї Є. Сверстюка, оприятнені у виданні 2018 року щоденникових записів під промовистою назвою «Вічна туга за справжнім», не лише всеосяжно актуалізують світоглядні й поетичні універсалії О. Довженка, а й вияскраплюють їхнє значення у ще неосмисленому донині українознавчому обширі. Діалог О. Довженка і Є. Сверстюка триває, а контекстуально обумовленими репліками в цьому діалозі є, на перший погляд, несподівані констатації зі спогадів українського державотворця, історика, міністра закордонних справ доби Гетьманату Д. Дорошенка і, зовсім несподівано, – лист друга А. Толстого, автора роману «Петр Первый» – А. Радіна, датований 1933 роком, у якому він свідчить, що лише участь у постановках московських театрах тоді вже напіврепресованого українського режисера Леся Курбаса здатна врятувати театральне життя Росії. Цей культурний контекст теж є потужним і досі неосмисленим універсумом тривання діалогу між вічно живими. Але так само в цьому діалозі вічно живих беруть участь Поети – митці-мислителі ХХ століття – В. Свідзінський і В. Симоненко. Їхні концептуальні візії є іманентно суголосними з повноосяжними україноцентричними і українознавчими творчими семіосферами О. Довженка та Є. Сверстюка.

**Ключові слова:** Олександр Довженко, Євген Сверстюк, Тарас Шевченко, Володимир Свідзінський, Василь Симоненко, філософсько-українознавчі роздуми, контекст епох, літературознавчі рецепції, світоосмислення, світобачення.

**Yamchuk Pavlo. Dialogue of the forever living (diary entries of Oleksandr Dovzhenko and Yevhen Sverstiuk in the context of the 20<sup>th</sup> – 21<sup>st</sup> centuries).**

In the proposed philosophical-Ukrainian studies, and therefore – literary studies as an integral part of Ukrainian studies, the study examines the understanding of the deep beginnings of the tragic history of Ukraine and Ukrainianism. The constant principles of the spiritual-intellectual and all-time-essential Resistance defined by him in the totalitarian realities of the 1930s–50s, which were unprecedentedly cruel to Ukrainians, are outlined. The phenomenon of O. Dovzhenko as a visible confirmation of such Ukrainian spiritual-intellectual and material Resistance is undeniable. Philosophical and Ukrainian studies and reflections of Ye. Sverstiuk, in which the phenomenon of O. Dovzhenko's resistance to the foreign

\* Павло Ямчук, кандидат філологічних наук, доктор філософських наук, професор, академік АН ВО України, професор кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Уманського національного університету садівництва (Умань, Україна); e-mail: [jamchuk1972@gmail.com](mailto:jamchuk1972@gmail.com).

Ukrainian identity of the reality of Moscow-communist totalitarianism is thoroughly and uncommittedly studied, is a visible testimony of this. In the same way, Dovzhenko's memories-visions-reflections, which are studied in this studio, are prognostic-perspective for Ukraine and Ukrainianness. Dovzhenko's diary visions – «dreams» often not only stated the Ukrainian realities of the occupation-imperial context, but also worldview and artistically preceded the works of world-famous creators of dystopias such as George Orwell with the dystopia novel «1984» written in 1949. Dovzhenko's «Dream», recorded in a diary entry dated August 16, 1945, is not only a direct reference to Shevchenko's classic poem «Dream», in which the axiological philosophy of «dreams and dreams» was manifested on a large scale long before Z. Freud, but is dystopian in by its nature. The phenomenon of Dovzhenko as a transcendental artist-thinker who overcomes the borders and transience of eras can be traced in the proposed studio in view of his perspective worldview and worldview. Ye. Sverstiuk's ideas, revealed in his diary entries published in 2018 under the telling title «Eternal Longing for the Real», not only comprehensively update O. Dovzhenko worldview and poetic universals, but also excavate their meaning in the still-unexplored expanse of Ukrainian studies. The dialogue between O. Dovzhenko and Ye. Sverstiuk continues, and the contextually determined remarks in this dialogue are, at first glance, unexpected statements from the memoirs of the Ukrainian state-builder, historian, minister of foreign affairs of the Hetmanate era, D. Doroshenko, and, quite unexpectedly, a letter from a friend of A. Tolstoy, the author of the novel «Peter the First» by A. Radin, dated 1933, in which he testifies that only participation in the productions of the then half-repressed Ukrainian director Les Kurbas in Moscow theaters can save the theatrical life of Russia. This cultural context is also a powerful and still unexplained universe of continued dialogue between the eternally living. But also in this dialogue of the eternally living Poets – artists-thinkers of the 20<sup>th</sup> century – V. Svidzinskiy and V. Symonenko participate. Their conceptual visions are immanently consonant with the comprehensive Ukrainian-centric and Ukrainian-scientific creative semiospheres of O. Dovzhenko and Ye. Sverstiuk.

**Keywords:** Oleksandr Dovzhenko, Yevhen Sverstiuk, Taras Shevchenko, Volodymyr Svidzinsky, Vasyl Symonenko, philosophical and Ukrainian studies reflections, context of eras, literary receptions, worldview.

Письменник, коли він щось пише, повинен почувати  
себе врівні, на висоті найвищого політичного діяча,  
а не учня чи прикажчика  
Олександр Довженко [Довженко 2019, с. 200]

Нація підносить ім'я свого поета в міру свого зросту...  
Його мають нести на крилах любові рідних людей.  
А велич України в світі до недавнього часу була непомітна...  
Євген Сверстюк [Сверстюк 2018, с. 412]

Harvard 11/1990 Література в моєму розумінні –  
це глибина джерельної висоти – зустрічі з Духом.  
Перегук Великих – на верховинах.  
Вічні таїни гори розкривають на дорозі найкращих,  
найвищих зусиль і страждань.  
Гора – це зліт над долами й відречення  
від звичайних усталених цінностей  
Євген Сверстюк [Сверстюк 2018, с. 36]

Благословен день! Сьогодні у моє вікно заглянуло щастя.  
Я придумав перемогу тепла над холодом, життя над смертю.  
*Після смерті Леніна весною:* повідь, льодохід, повідь,  
розцвітання квітів, ріст коріння, повідь, сади в цвіту  
з панорамами, надзвичайні торжества в небі, весінні хмари,  
гарні потоки цвіту, птиці в небі перельотні.  
*Гімн життя, Музика... Розквітає радість в душі  
творця.* Власна юність і любов проходить серед  
спогадів весни. Неодмінно весняний перший грім.  
Нехай зливається він з музикою в серці...».  
Запис від 29 березня 1947 року.  
(письмівка всюди наша. – П. Я.) [Сверстюк 2018, с. 298]

**Актуальність теми «Довженко. Меч Прометей».** Близький до небожителів, підполковник-інтелігент, який мав широкий образ світу війни, – то була «Україна в огні». Він знав про бездарність воєначальників, про ставлення до України, про жертви. То був час інформації для верхів агітації – для низів. То був час глобальних рішень, глобальних планів і провалів. То був час великих змов. Ялта. **Ялта як моральний Чорнобиль.** Але влада приводить Гефеста і велить прикувати Прометей за те, що він украв вогонь і подарував його людям. Він їм сказав те, що від людей ховали, шепталися між собою і замовкали, коли нижні чини наближалися.

Що вкрав Довженко?

Що подарував Довженко?

За що засуджено Довженка?

Як пресували Довженка?

Що знали про Довженка в Москві?

Хто смів знати, і що сміли сказати?

Хто в час війни хотів ослаблювати Сталіна? ... Прометей – свобідна особа, свобідна воля. Теж спалено. Ми не знаємо, що було у спалених книгах. Вони були гострішими, прямишими» (письмівка наша. – П. Я.) [Сверстюк 2018, с. 97–98]. Так оцінює феномен Олександра Довженка в контексті чужих епох великий український мислитель ХХ–ХХІ століть Євген Сверстюк. Філософ зовсім не випадково наводить у щоденникових аналітичних, а отже глибино-особистих розмислах ціннісно-смыслову паралель між образом Прометей та феноменом Олександра Довженка. Власне кажучи, ми би розгорнули цю аксіологічну дихотомію в тріаду «міфологічний Прометей» і цілком реальні історичні постаті – Олександр Довженко і Євген Сверстюк. Філософсько-світоглядні й, водночас – концептуально-риторичні питання щодо сутності буття Довженка в контексті епохи є актуальними не лише нині. Це проблемно-тематичне коло обов'язково діятиме в різних сферах українознавчої проблематики. Але головною у реаліях ХХІ століття є стисла філософема, мовлена Євгеном Сверстюком про Олександра Довженка. А власне – разом із Олександром Довженком про ХХІ століття: «Ялта як моральний Чорнобиль».

У ХХІ столітті ця філософема, а особливо після 2014 року, стала викривальною константою як для відверто аморальних, так і для тих, хто по-фарисейському «не розуміючи» сприяють, покривають, заохочують творення зла. У Святому Письмі мовлено: «Що “Так”, то “Так”, що “Ні”, то “Ні”. Все інше від лукавого». «Ялта» – ключове слово, написана українською кров'ю людожером Сталіним і його «нічого нерозуміючими» союзниками. Складно навіть уявити як же людожери брідливо зневажають цих «глибоко-стурбованих «саюзників». Або тих інших, які лицемірно вдають, що нічого не розуміють. «Ялта як моральний Чорнобиль». Брідливу зневагу завжди показувала їм сталінська ідеологічна машина, а вони, із очевидним матеріальним зиском для себе, не **хотіли** розуміти чийми безневинними сльозами, смертями й кров'ю купується їхнє задоволене у всіх сенсах буття. Абсолютно свідомо **не хотіли знати** знесилено-знекровленої багатомільйонними Голодоморами 1921 року 1932–33 року, розгрому УАПЦ 1927–30 років, тотального винищення української інтелігенції у 1930-х роках. *Свідомо не хотіли знати* сліз і жертв безневинної України. Геніальна поезія Олександра Олеся «Європа мовчала...» якнайкраще ілюструє осмислювану нами вище філософему Євгена Сверстюка. Моральний Чорнобиль стався у 1945-му в Ялті. У квітні 1986-го, на українському Поліссі, відбулося лише його буттєве продовження, підкріплене

далі – вже в часи відмови України від єдиного справді надійного захисту «меморандумами, «глибокими занепокоєннями» і «щирими» запевненнями й захопленнями мужністю» продовження. Мовлену Євгеном Сверстюком правду про те, що «Ялта – моральний Чорнобиль» було вигідно приховувати всім учасникам ялтинської змови та їхнім численним послідовникам і нащадкам. *Всі* вони цілком свідомо, декларуючи себе позірно віруючими в Христа, Який не терпів лукавства і фарисейства, ігнорували Господнє Євангельське Слово: «Що сказане таємно – буде проголошено на покрівлях», «Немає нічого таємного, щоби не стало явним».

Істину потрібно вістити навіть у темряві тоталітарної олжі. У протилежному разі – пануватиме брехня та її батько-диявол. Саме тому, за Господньою Волею, сталося Чудо. Із темряви небуття був порятований у 2019 році 399-сторінковий «Щоденник» Олександра Довженка. Євген Сверстюк міркує про Довженковий вимір України й українства в антиукраїнські часи: «Орлюк у Довженка. Що це – тінь розстріляного ЧК в 1919?» [Сверстюк 2018, с. 100]. І – абсолютно суголосно з цим: «Народна пісня – для Довженка не просто любов і спогад. Це позивні, які він чекав з України, де ні вітру, ні хмари. Він чекав, щоби залунало з того берега. Бо в його берегах пісні були повні груди. «Известия» назвали Довженка «Великий Славянин». Не тоді, коли Довженка розпинали за український націоналізм і забороняли жити в Україні. А тоді, коли Довженко помер і був похований на чужині – всупереч заповітові поховати його на Аскольдовій могилі в Києві. Його посмертно прописали, як слав'янина – хіба проти цього має право якийсь заповіт?» [Сверстюк 2018, с. 100]. Феномен Довженка у щоденниковій рецепції Євгена Сверстюка оприявнюється саме через універсум народної пісні як не просто «любов і спогад», а саме як «позивні, які він чекав з України, де ні вітру, ні хмари». «Позивні» з уярмленої «безвітряно-безхмарної» геноцидної України.

Саме в цьому аксіологічному контексті розуміння одним українським генієм генія іншої доби акцентуємо на даті цього, наведеного нами в епіграфі, Довженкового щоденникового запису. Від повномасштабного розгрому на нищівному засіданні Політбюро ЦК ВКП(б)<sup>1</sup> «України в огні» (якою ж нині, у 2023 році, є актуальною є навіть сама ця назва) минуло трохи більше трьох років. Знищений не фізично, але, як були переконаними його нищителі – світоглядно, і – головне – духовно, Довженко занотовує у «Щоденникові» задум до першої власної кольорової кінокартини «Життя в цвіту». Коли настане для людства це «життя в цвіту» Довженко як митець-мислитель бачить цілком зрозуміло: «Благословен день! Сьогодні у моє вікно заглянуло щастя. Я придумав перемогу тепла над холодом, життя над смертю». Акцент є очевидним. Українське «Життя в цвіту» настане, у Довженковому світоглядно-поетичному вимірові лише «після смерті Леніна». У цій парадигмі містяться ті трансцендентальні христоцентричні аксіологеми, які стали очевидними багатьом, а багатьом – і досі не стали очевидними – через століття. Філософеми «Благословен день», «перемога тепла над холодом» «життя над смертю» є відджерельно причетними до одвічного христоцентрично-христонаслідувального українського дискурсу. Щоби це наше твердження не видавалося нинішньому та й прийдешнім поколінням надмірно припасованим до сьогочасних та прийдешніх реалій – відродження засад Володимирового Хрещення нині, у 2022–2023 роках, є і для Довженка і для

<sup>1</sup> Іронічний академік Сергій Єфремов у «Щоденниках 1923–1929 років» неодноразово подає різноманітні саркастичні розшифрування цієї аббревіатури.

Сверстюка тим застережним кордоном, є тим *Гоголевим крейдовим колом*. Гоголь, як відомо, був не лише автором «Вечорів на хуторі біля Диканьки», а й – як він справедливо вважав – *головних* своїх творів – «Вибраних місць із листування з друзями», «Авторської сповіді», що іманентно засвідчують його причетність до киеворуської, а вже далі – староукраїнсько-барокової православної традиції. Традиції що із віковичної української христокентрично-христонаслідувально-софійної сутності походить. Є тим крейдовим колом, що як ніколи раніше у різночасні минувшини, береже Христову Русь-Україну від антихристової навали. Якби цього «крейдового кола» – цієї Володимирової тріади для України не існувало, то чи збереглися би не лише Україна, а й українці як такі? Риторичне питання.

**Матір.** В українській христокентричній свідомості Істина завжди асоціювалася й асоціюватиметься з Матір'ю. «А хто Матір забуває, того Бог карає, того діти цураються, в хату не пускають...» – засноване на Істині Святого Письма Шевченкове слово відоме кожному школяреві. Далі процитуємо Довженковий запис у «Щоденникові», майже одразу після звільнення Києва. Запис від 11 грудня 1943 року. Зустріч з Матір'ю. Це ще одне «крейдове коло», яке, знов-таки, *ніколи* не перетнути чужинцям. Довженко нотує *перед Різдом Христовим*: «Сьогодні записав од матері десять чудесних колядок і п'ять нових старих пісень. Так було приємно записувати. Просто сльози наверталися од радості чи зворушення. Колядки мати наспівувала. У неї лишився чудесний слух. Вона потонула у спогадах дитинства і проспівала мені п'ять улюблених пісень свого батька, а мого діда ткача Ярмоли, що дуже любив співати ... за своїм верстатом. «Ото було тче і так співає, тільки човник бігає. А часом співає-співає та й заплаче, їй-богу, правда» (письмівка усюди наша. – П. Я.) [Довженко 2019, с. 174].

Коли міркуємо про феномен появи одухотвореності «Землі», «Життя в цвіту», «Зачарованої Десни», або – дещо метафорично й асоціативно мовлячи словами всесвітньовідомого українського класика про чудового драматурга і письменника: «А звідки він такий узявся?», то слід – як *пряме і незаперечне* пояснення мати на увазі саме цей щоденниковий *материнський* спогад-розмисел. Довженко «взявся» = «постав» саме із *материнських* колядок, проспіваних, для того щоби він – *її син* передав світові у майбутні покоління. Саме тому й переспівує завдяки «чудесному слухові», що лишився з нею мати синові «п'ять улюблених пісень свого батька, а мого діда ткача Ярмоли, що дуже любив співати ... за своїм верстатом». І – суголосно – ще один іманентно трансцендентальний *пасіонарний* Довженковий філософсько-українознавчий спогад: «Мати розповіла мені, як позаминулої зими, вигнані німцями, зимували вони з батьком десь на Бессарабському ринку в темній холодній кімнатці в якійсь підозрілій квартирі базарників... В ніч різдвяну батько, згадавши... молодість свою... попросив матір заспівати йому колядок. Мати почала співати. Згадав батько, слухаючи... голос матері, молоді свої літа. Різдво дома, кутю, пісні, гостей, колядки – увесь згинувший... найвний і прекрасний світ, почав тихо плакати. Раптом одчинились двері. Сусіде... почувши материн спів, прийшли запросити старих на колядки до себе» (письмівка усюди наша. – П. Я.) [Довженко 2019, с. 174].

*Материн Снів і Батьків спогад.* Як загальновідомо нині – зокрема з відкритих нині архівів ГПУ-НКВД – Петро Довженко був не лише старостою, а й активним будівничим Української Автокефальної Православної Церкви, відродженої на І (1921 року) та утвердженому на вже трагічному Соборі УАПЦ 1927 року,

оскільки саме на II Соборі УАПЦ 1927 року відбулось організаційне, але, в жодному разі не духовне руйнування Володимирівської традиції. Проте, як свідчать об'єктивні джерела, навіть після фактичного розгрому УАПЦ. Відсторонення фундатора УАПЦ митрополита Василя Липківського від керівництва УАПЦ було очевидним знаком для всіх українських христонаслідувально-христоцентричних громад. Але духовно-інтелектуальний Опір безбожництву тривав. На Чернігівщині, зокрема, у Сосниці, діяльність П. Довженка в цьому напрямкові була загальновідомою. Певне ж, тому, для сина своїх батьків Олександра Довженка, як це й впливає із його «Щоденника», набуває особливого значення те, що в часи німецько-нацистської окупації Києва, мешкаючи у чужій оселі: *«В ніч різдвяну батько, згадавши... молодість свою... життя попросив матір заспівати йому колядок. Мати почала співати. Згадав батько, слухаючи... голос матері, молоді свої літа. Різдво дома, кутю, пісні, гостей, колядки».* Син своїх батьків – Олександр Петрович Довженко – не міг не бути щасливим. Щасливим тим *особливим одухотвореним щастям* оскільки – так само – в окупаційній – тоталітарній російсько-радянській реальності стверджував батьківсько-материнські духовно-інтелектуальні ідеали. Ті ж самі – наголосимо – як і у батьківських і материнських молитвах і колядках. Батьки Довженка самим своїм духом і буттям стверджували належність до одвічної України, співаючи українські різдвяні колядки й зимуючи: «десь на Бессарабському ринку в темній холодній кімнатці в якійсь підозрілій квартирі». І – не лякаючись Гітлера. Тоді ж їхній син – Олександр Довженко – стверджував ці самі ідеї христоцентричні, христонаслідувальні, софійні ідеї на засіданні безбожницького Політбюро ЦК ВКП(б). Стверджував, не лякаючись кровожера Сталіна та його поплічників. І батьки Довженка в німецько-гітлерівській окупації, і сам Довженко у московській окупації знали – мають нести свій український Хрест. Так само, втім, як і герої українського Опору всіх часів. Буттєві кордони не мають визначених меж, якщо йдеться про справжність. У «Зачарованій Десні» Довженко, ясна річ, не міг сказати повноосязну й повноцінну правду про свій Родовід. «Зачарована Десна» є геніальним твором, справдженим в умовах окупаційного тоталітаризму. Справдженим посланням «місту і світові». У Довженковому «Щоденнику» заповнені ті лакуни розуміння джерел і ціннісно-сміслових сутностей сім'ї його світоглядного універсуму, яких не вистачає у «Зачарованій Десні».

«Раптом одчинились двері. Сусіде... *почувши материн спів*, прийшли запросити старих на колядки до себе». Але – от, що не менш вагомо. Оті «сусіди-базарники-пияки» були, в німецько-нацистську окупаційну добу, в міжчасся гестапо і СС, прихильними до української пісні не менш, ніж Довженкові батьки. Ті самі «базарники», які мешкали «десь на Бессарабському ринку в темній холодній кімнатці в якійсь підозрілій квартирі» поруч батьками всевітньо визнаного генія кінематографії. Вони ж, «базарники», так само як і Довженкові батьки, боялися німецького гестапо, а потім московського НКВД, знищення за спів української колядки. Але ці «базарники» здійснили, несподівано-очікуваний мужній вчинок: «Сусіде... *почувши материн спів*, прийшли запросити старих на колядки до себе». Довженковий запис свідчить: немає меж віри в Бога між старостою громади УАПЦ Петром Довженком та його родиною та всією українською громадою. Співпричетність до радості від Різдва Христового у спільному українському є цьому найбільш очевидним свідченням.

Христоцентрично-покаянний перед Богом Довженковий запис від 30.VI.1945 року: *«Пом'яни мене, мученика. Не презри моїх сліз, коли плакав я над своєю*

долею в страшні часи німецької неволі. І коли топтатимуть перед тобою ім'я моє мале, якщо це треба буде нащось нечистим, злим людям, не одкинь мене і дай мені вмерти на своїй землі, що дала мені хліб і серце, любов і звичаї твої, і радість творчості, і труд, і велику печаль, і страждання» (письмівка наша. – П. Я.) [Довженко 2019, с. 213]. Цілком очевидно, що христонаслідувально-софійна філософія Олександра Довженка є святоєвангельською не лише за суттю, а й навіть за сутністю. Для Олександра Довженка благання до Господа-Вседержителя «Не презри моїх сліз», «не одкинь мене і дай мені вмерти на своїй землі, що дала мені хліб і серце, любов і звичаї твої, і радість творчості, і труд, і велику печаль, і страждання» не лише бринять причетністю до Святого Письма, а й – одночасно – бринять причетністю до старозаповітної української христоцентричної, христонаслідувальної софійної й хліборобської традиції. Велет світового кіномистецтва народився і був вихований у родині українських православних, від діда-прадіда, хліборобів в українській Сосниці на Чернігівщині. Про яку приналежність світогляду й визначеної ним поетики Олександра Довженка до советського безбожницько-окупаційного буття в такому разі може йти? Риторичне питання. *Українська філософія Довженка – це одвічна філософія вирощування хліба в усіх сеансах цього слова. Хліборобства.* Хліборобства, а не загарбання. Недарма ж великий український мислитель В'ячеслав Липинський саме так звернувся до своїх земляків, назвавши свою монографію «Листи до братів-хліборобів». Складно навіть уявити, що юнак Олександр Довженко, час становлення якого був суголосним з часами становлення Української державності не читав цієї визначальної праці. А отже, що залишився байдужим до її ідейного світу.

Олександр Довженко – автор «Землі» мав прямий стосунок до боротьби за Українську державу й державність, «серця» (сковородинівська, а трохи згодом, Юркевичева «філософія серця» – кордоцентризм) теж були джерелами філософії Довженкового світогляду і поетики. З цієї філософемі й походить іманентно трагічне уявленого українського митця-мислителя благання до Господа: «дай мені вмерти на своїй землі, що дала мені хліб і серце, любов і звичаї твої, і радість творчості, і труд, і велику печаль, і страждання». Тарас Шевченко мовив:

Не вмирає душа наша,  
Не вмирає воля,  
І неситий не виоре  
На дні моря поле.  
Не скує душі живої  
І слова живого  
Не понесе слави Бога  
Великого Бога [Шевченко 2001, с. 142].

**Довженко-візіонер.** Ясно кажучи саме це одвічне Щастя, зазирнуло у «вікно» Довженка в зламні часи й стало його *вічною* перемогою над тоталітарною тимчасовістю. Але щастя, як завжди буває у митця-мислителя, має іронічно, а часто саркастично-пророчі візії, що обернені і у минуле і у прийдешнє. Олександр Довженко в записі від 1 червня 1942 року. До Сталінградської вирішальної битви: «Чого б я найменше хотів? Найменше я б я хотів дожити до такого моменту, коли після... нелюдськи тяжкої, але переможної війни кожна наша ганчірка перетворилася б у священну реліквію (нрзб). Коли кожен дурень і бюрократ... заявить, що перемога сталася саме завдяки йому, що кріпив оборону, коли дурень стане священним і недоторканим, не підлягатиме критиці» [Довженко 2019, с. 88]. Ясніше не

скажеш. Утім, під «нрзб» ясно вчувається колір. Червоно-імперської ганчірки. Суголосно зі сказаним. Провідною і головною у «Щоденнику» є Довженкова філософема, більш, ніж актуальна для ХХІ століття: «Я хочу вірити, що як би не ... багато шушвалі лишиться по жирних прифронтових установах, все ж таки виростуть і загартуються у боротьбі сильні характери, сильним душі замість сильних с... (промовиста багатокрапка належить О. Довженкові. – П. Я.) широкі натури, чесні, сміливі, відверті, що виростили і сформувались у огні і бурі. Вірю, що вони будуть, що не розійдуться вони скромно по домівках, що вийдуть вони на трибуну, і, як у боях під кулеметами, не криючись, чесно, відверто і строго побажають кращого, розумнішого. Тоді я відчую, що кров ніколи не ллється марно, людська гаряча кров з слізьми і потом» [Довженко 2019, с. 89]. Візіонери-пророки Шевченко і Довженко. Довженко-Шевченко-Сверстюк, достеменно знаючи імперську реальність, у якій змушені були жити, завжди пророчо бачили те, до чого така реальність неодмінно призводить. І – застерігали від цього.

Наступний аналізований нами запис у Довженковому «Щоденнику» від 16 серпня 1945 року має значущо філософську назву «Внутрішній монолог у сні»: «Тікаючи з Києва в сорок першому році, я зовсім забув, що на щоденних мітингах я запевняв своїх громадян в неприступності своїх позицій. Я клявся їм своєю шаблею й зірками, що ворог ніколи і нізащо нас не подолає. Вони повірили мені. Відступаючи... я висадив у повітря водогін, електрику і весь центр столиці разом з людьми... ну як же висадити без них, коли їх скрізь так рясно. Повернувшись, я побачив величезну купу цегли. Я вирвав у столиці серце й груди. Я сказав: се німецька робота, се робота ворога. Вони знову повірили мені, бо ж хіба можуть невіруючі люде збиратись величезними гуртами і розносити биту цеглу своїх велетенських руїн, мов вавілоняне, хіба можуть люде, не вірячи, носити отак цеглу? Вони повірили. Народні артисти разом з народом носили оту цеглу, мов ілоти. Заглядаючи в мої очі, вони дивились на мене з такою талановитою відданістю, що я прибавив їм високих звань і сам повірив, що се робота не моя, а ворога, бо не напади ворог, хіба б я міг зірвати цілі квартали? Ні, я зривав би церкви, і то лише старовинні, що їм не мени як по сімсот літ, нових церков я б не чіпав, бо там же нова цегла. Як гарно, що люде дурні і що в них така коротка пам'ять. Хоча, з другого боку, вони й розумні. Бо се ж вони придумали приказку: переможців не судять. Розумно-дурні. Єдність протилежностей. Вони мене палко люблять, і ніхто не хоче писнути. Отже я самий розумний, самий великий. Я зробив їх багатими й щасливими, хоч вони й старці» (письмівка усюди наша. – П. Я.) [Довженко 2019, с. 229].

Феномен буття Довженка у світовій культурі завжди укладають, а, точніше мовлячи – **намагаються укласти** у спрощено-примітивізовані, зазвичайні виміри: кіномитець – письменник – автор класичної «Зачарованої Десни». І – лише. І тільки. Проте у цьому щоденниковому записові, зробленому, наголосимо, вже після Перемоги у Другій Світовій війні, наголошується, по-бароковому, по-візіонерському, на істотно більшому. Візіонерська форма сну оприявлена Довженком, а до того – усталена у філософській літературній творчості ще геніальним Шевченком, здобуває в Довженковому «сні» рівною мірою, як актуальне, так і пророчо наповнення. Ототожнюючи себе в умовному сні з чужим Україні тираном – Сталін, або й Хрущев, які покинули напризволяще сакральну столицю України, а для них – столицю всього лише УРСР – місто Київ, автор-герой констатує свою, а насправді – **їхню** зраду України: «Тікаючи з Києва в сорок першому році, я зовсім забув, що на щоденних мітингах я запевняв своїх громадян в неприступності своїх позицій. Я клявся їм своєю шаблею й



зірками, що ворог ніколи і нізащо нас не подолає». Ясна річ, що прямими є асоціації з «шаблями» Будьонних, Ворошилових, Котовських та інших «конармійців». А вже тим більше – із не згаданими за кольором, але цілком очевидними «червоними зірками» означених сталіних, молотових та інших берій. Слово «забув» має гірко-саркастичний сенс. Тим більше, з огляду на наступну констатацію: «Відступаючи... я висадив у повітря водогін, електрику і весь центр столиці разом з людьми... ну як же висадити без них, коли їх *скрізь так рясно*. Повернувшись, я побачив величезну купу цегли. **Я** вирвав у столиці серце й груди. **Я** сказав: се німецька робота, се робота ворога». Тут навіть не персональний Сталін чи Хрущев, а сам пересічний московський окупант як такий виявляє своє справжнє обличчя. Окупанту чужого життя, а вже, тим більше, «водогону» й «електрики» не шкода. Тим більше, не шкода йому висадити в повітря «весь центр столиці разом з людьми». Відтак – закономірний наслідок попередніх висновків і викликаних ними дій: «ну як же висадити без них, коли їх *скрізь так рясно*» гірко-саркастично іронізує свідок Голодоморів 1921–22 та 1932–33 років Олександр Довженко. «Местние, чево их жалеть» – схиблена «логіка» окупантів України з різних боків. *Але – не Довженка.*

**Діалог вічно живих.** Євген Сверстюк мовить: «Чому в 60-ті роки так гостро стояло питання виховання національної гідності? У часи революції, голодоморів і колгоспного рабства людина була обезбожена і затоптана, а слово було використане для озвучення партійних гасел. Заклики до бойового й трудового героїзму і до радянської патріотичної гордості були, а про гідність – забудьте. У кіносценарії «Україна в огні» Олександр Довженко творить образ дівчини, якій прокурор закидає: «Де ваша честь і гідність?» На що вона здивовано відказує: «Ви мені говорите про честь і гідність? Мені говорили тільки про буряки»... Отже, нічого дивного, що поняття національної гідності ті ж прокурори трактували як вияв націоналізму. А цим уже займалося КДБ. І то було логічно: людина з почуттям національної гідності не могла приймати рабської риторики на кшталт «відданість партії», «вплив великого російського народу», «історична мрія про возз'єднання», «злиття націй і зникнення національних культур» [Сверстюк 2018, с. 337]. Хіба не ті самі Господні Істини збереження людської честі і гідності утверджував всім своїм еством у житті і творчості Олександр Довженко? Риторичне питання.

Діалог *живих* крізь *мертві й омертвілі часи і епохи*. Мудро-іронічний Довженко, у повоєнному щоденниковому записові від 5 січня 1947 року: «Дорого б я дав, коли б довідатись: чи знає Сталін, що на Україні вищі школи давно вже переведено на руську мову, що таким чином українська середня школа мусить також зникнути як непотрібна, безперспективна... що се є обман народу і всього світу. Гвалтування народної душі і насмішка над його історією, життям і поправанню елементарних його прав» [Довженко 2019, с. 298]. У цій дихотомічній єдності провідною константою є саме збереження духовної ідентичності українства. А отже – національної свободи українців. «Свободу людей своїм богом зову» – мовив одностудець та, водночас, ранній та пізніший сучасник Довженка і Сверстюка – Павло Тичина. Українська мова є непоборно-всеохоплюючим застережником від зникнення українців і України на мапі світової цивілізації. Олександр Довженко це чудово розумів. Піднаглядний НКВД Довженко не може з гіркотою й стражданням не занотовувати у «Щоденникові»: «на Україні вищі школи давно вже переведено на руську мову... *українська середня школа мусить також зникнути як непотрібна, безперспективна... се є обман народу і всього світу*» (письмівка наша. – П. Я.)

Чи розумів у 1947 році переслідуваний НКВД-МГБ український митець особистий ризик такого «щоденникового» питання? Цілком очевидно, що розумів. Але й не піднести свій уярмлений голос на захист всього, що йому було й лишається найдорожчим він теж не міг, оскільки зі свого особистого досвіду знав: не буде української середньої школи як непотрібної, безперспективної – не буде українства. Навіть в радянському усіченому форматі. Саме це він і прагнув довести у своєму «Щоденникові», адресованому «і мертвим, і живим, і ненародженим». Саме за цю іманентну відданість національній честі і гідності, яка і визначала, згідно з філософемою Є. Сверстюка, несприйняття «рабської риторики на кшталт «відданість партії», «вплив великого російського народу», «історична мрія про возз'єднання», «злиття націй і зникнення національних культур», але ніяк не за химерні «антиленінські помилки» і таврували на страшному засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) Олександра Довженка криваві сталіні й берії. А якщо сказати максимально точно – за *незраду* Довженка своєму українському еству.

Упродовж наведеної філософеми. Щоденниковий запис Олександра Довженка від 16/XI.1947 року: «коли б наші письменники та не були столичними птицями, вони б знали, хто має око видіти, як гірко доводиться колгоспникові трудовий його героїзм, отой самий, що приносить славу писарям красномовних тирад» [Довженко 2019, с. 301]. Фальш соцреалістичних оспівувачів «щасливого колгоспного життя» (сумнозвісні пирьєвські «Кубанские казаки» з'явилися майже одночасно з вистражденно-стражденним Довженковим «Життям в цвіту»), згідно з метафорою й, водночас – повноосяжним терміном Довженка – «столичних птиць» – є очевидною, якщо хоча би дешифрувати дізнатися не про Голодомор 1932–33 років<sup>2</sup>, а про Голодомор 1946–47 років в Україні. До слова. Означені Довженком московські «столичні птиці» чудово розуміли *справжню* природу окупаційно-імперської дійсності та її *справжніх*, не декларованих назагал, цінностей. А вже, тим більше всім було відомо про справжні «таланти» й «хисти» «писарів красномовних тирад». І про справжні таланти тих, хто цим «писарям» був істинною альтернативою. Видане ще за радянських часів, у 1989 році, листування так званого «третього Толстого», а саме, як його атестувала радянська влада, «советского рабоче-крестьянского графа» Алексея Ніколаєвіча Толстого містить, принаймні, одну вагому для розуміння неперебутності феномену української культури аксіологему. Процитуємо лист до Алексея Толстого одного із його найближчих друзів – відомого на той час театрального діяча Н. Радіна від 29 грудня 1933 року: «В Малому (театрі. – П. Я.) “палацовий переворот”... Запрошені Дикий і Волков постійними режисерами, *обіцяють* на окремі вистави золоті гори Мейєрхольда, *Курбаса*... *Хочуть підняти театр до світового значення*» (письмівка наша. – П. Я.) [Толстой 1989, с. 179].

Класик вітчизняного літературознавства, філософії, а відтак – загалом українознавства – Михайлина Хомівна Коцюбинська зовсім не випадково присвятила одну із своїх монографій роздумам про епістолярну творчість [Коцюбинська 2001]. В епістолярії, втім, так само як і у щоденникових записах, за словом Ліни Костенко: «з усього світить сутність всіх речей». Вглибимось у контекст епохи. Лист Н. Радіна датований кінцем 1933 року. В Україні – штучно створений окупантами геноцидний Голодомор, що має на меті винищити все

<sup>2</sup> Корней Чуковський у «Щоденнику» у записі від 14.X.1932 року нотує: «Вчора, перукар, бриючи мене, розповів, що він втік з України... І раптом істерично: «У нас там знищення людності! Знищення людства! Я ... я думаю, що ви служите в ГПУ... але мені це байдуже: там йде знищення людства! [Чуковский 1994, с. 494].

живе. Термін «Розстріляне Відродження», запроваджений пізніше уманцем – студентом Уманського СГІ – Юрієм Лавріненком ще не оприявнений, але нищення («пасинкування» за містким визначенням Довженка) триває. І чи не одним із перших під це «пасинкування» підпав саме очолюваний Лесем Курбасом український модерний театр «Березіль». Втім, навіть достеменно знаючи про визначену Сталіним та його поплічниками («тонкошеїми вождями» як їх атестував Осип Мандельштам) стратегію винищення українства і всього українського на теренах СРСР московські театральні діячі, *цілком усвідомлюючи*, чим це їм особисто та їхньому мистецтву загрожує, кличуть до себе *українського* режисера Леся Курбаса. Причину такого запрошення сформулював у листі до А. Толстого його друг авторитетний театральний діяч. Московські режисери, запросивши опального українського Леся Курбаса: *«хочуть підняти театр до світового значення»*. *Геній*, де і коли б він не був, за яких би обставин не діяв, *не може не проривати* усталений, для багатьох апріорний, «горизонт сподівань». Не може радикально не змінювати уявлення суспільства про себе і про перспективи свого подальшого розвитку.

Геній як феномен завжди долає ймовірні та навіть неймовірні горизонти сподівань. В уявному «сні», від імені тирана, Довженко наголошує<sup>3</sup>: *«Вони повірили мені. Відступаючи... я висадив у повітря водогін, електрику і весь центр столиці разом з людьми... ну як же висадити без них, коли їх скрізь так рясно. Повернувшись, я побачив величезну купу цегли. Я вирвав у столиці серце й груди. Я сказав: се німецька робота, се робота ворога. Вони знову повірили мені, бо ж хіба можуть невіруючі люде збиратись величезними гуртами і розносити биту цеглу своїх велетенських руїн, мов вавілоняне, хіба можуть люде, не вірячи, носити отак цеглу? Вони повірили. Народні артисти разом з народом носили оту цеглу, мов ілоти. Заглядаючи в мої очі, вони дивились на мене з такою талановитою відданістю, що я прибавив їм високих звань і сам повірив, що се робота не моя, а ворога, бо не напади ворог, хіба б я міг зірвати цілі квартали?»*.

Наголосимо. До опублікування, ба навіть до написання орвеллівського роману «1984», який стане для всього світу взірцем викриття тоталітарної теорії й практики було ще кілька років. Уярмлений у сталінській Москві українець Олександр Довженко, пишучи свої щоденникові нотатки, іманентно орвеллівських ідей, звісно, не знав. «Старший Брат»? Не сприймаю припущень, але, все ж таки, якби Олександр Довженко жив у вільному українському світі, яким би був задум, а отже – народжений цими ідеями, задумом та безпосереднім втіленням у образах, картинних і демонстраційних образах=смыслах, кінофільм хоча би за цим його коротким щоденниковим записом? Не знаю. Навіть приблизно не можу уявити. Але такий кінофільм (кіноповість) були би цілком можливими. Саме з огляду на моральність, етику й естетику нереалізований, а цілком очевидно, що щоденниковий Довженковий «сон» є незреалізованою кінострічкою, міг би, але як дуже часто бувало й є в українській історії культури. «Доказів мало? Доказом будуть лантухи вкрадених вір і надій!» – мовив Василь Симоненко [Симоненко 1973, с. 190].

Але Довженкові антиутопічні візії майбутнього завжди ґрунтуються, як мовив Є. Сверстюк, на «вічній тузі за справжнім». У записі від 3.XII.1943 року Олександр Довженко констатує: «За моїх часів у Києві зникли такі пам'ятники культури: Михайлівський монастир з церквою дванадцятого віку. Верхівка Ірининської церкви одинадцятого віку. Нікольський собор (у 1919–1930 Собор

<sup>3</sup> Як не згадати Шевченкове «раби, подножки, грязь Москви»...

УАПЦ. – П. Я.), збудований Мазепою, – надзвичайної краси церква у стилі українського бароко. Дзвіниця цього монастиря. Київський братський монастир на Подолі. Знамените братство з Академією, звідки вийшли перші просвітителі Росії, де вчився ... Ломоносов. Дзвіниця одинадцятого віку Кирилівського монастиря. Пам'ятник часів магдебурзького права на Подолі. Самсон, що роздирає лева. Києво-Печерська лавра – Успенський собор, геніальна по красі церква, рівної якій, може, нігде немає. Межигірський Запорозький Спас – монастир колишніх запорозьких козаків. Чимала кількість других церков старовинних на Подолі. Десятинна церква, Трьохсвятительська старовинна красива церква. Університет св. Володимира. Публічна бібліотека на вулиці Кірова. Хрещатик, Миколаївська, Мерингівська, Ольгінська, Енгельса, Прорізна і частина Пушкінської вулиці – архітектура ХІХ століття, що надавала місту особливий його власний стиль і наближала його до хороших європейських міст... двадцятий вік помстився. Погуляв по слідах і дев'ятнадцятого, і сімнадцятого, і одинадцятого. Зоставив биту цеглу, кам'яні коробочки, на які противно дивитися, і покарбовану землю. Відсутність смаку, одірваність од природи і моральний занепад, і душевна сліпота – різучі і незрівнянні ні з чим... в наступних часах нашу героїчну епоху будуть вважати епохою занепаду в багатьох смислах...» [Довженко 2019, с. 164–165]. До цих Довженкових духовних філософем і констатацій нічого додати.

**Пам'ять.** Саме Пам'ять, а з нею завжди органічно пов'язане збереження української ідентичності, є одним із тих провідних чинників, який не маємо ані найменшого права випускати з уваги, якщо міркуємо про феномен присутності Олександра Довженка не лише у національному, а й у світовому культурному універсумові. 1943 року радянські імперські та підімперські шовіністи, вочевидь, не опікувалися питаннями, що про них для себе, але – евентуально – *urbi et orbis* – міркує Олександр Довженко. Українська трансцендентальна Пам'ять і визначене нею майбутнє («вже почалось колись майбутнє» – мовила Ліна Костенко) не дозволяє Довженкові забути про вбиті окупантами, але не знищені в Пам'яті епох і поколінь шедеври української духовної культури. Констатовані Довженком окупаційні «відсутність смаку, одірваність од природи і моральний занепад» якраз і є зримими наслідками всеосяжного наступу на зв'язок культури українських предків із майбутніми українськими поколіннями. Саме для того, щоби убезпечити українців від подальшого всеосяжного масофікаційного знеособлення, від розчинення нашої культурної ідентичності у стихії, де «двадцятий вік помстився. Погуляв по слідах і дев'ятнадцятого, і сімнадцятого, і одинадцятого. Зоставив биту цеглу, кам'яні коробочки, на які противно дивитися, і покарбовану землю» і наводить Довженко мартиролог зруйнованих окупантами тисячолітніх українських храмів і столітніх українських будівель. Утрата духовно-національної самоідентифікації – всеосяжна. Геній Довженка ясно усвідомлював цю Істину.

Наведемо й таке занотоване Олександром Довженком у російському за адміністративним поділом ССРСР, а насправді питому й одвічно українському місті Россоші. Запис у Довженковому «Щоденнику» від 27 червня 1942 року: «Сьогодні у мене відбувся чудесний діалог з сестрою хазяйки.

- Скажіть мені, чому у вас в Россоші так багато говорять по-українськи або на українсько-російському жаргоні?

- Так, тут багато хто так говорить...

- Вони українці?

- Ні, українці там, в Харківській і Полтавській областях, а у нас не українці. Це хохли. Ми їх хохлами звемо. Тут їх багато, більше половини населення.

*«Слава Богу, подумав я, не перевелись хохли в руській землі. Так було, так є і так буде.»... Цікаво, що в Россоші української мови чути багато більш, ніж було у Києві» (письмівка наша. – П. Я.) [Довженко 2019, с. 113].*

Іронія, гордість, а ще, можливо, знову ж таки еклезіастовий «гіркий сміх» спонукає вигнанця Довженка – з України в Україну – до таких висновкових розмислів. У столиці УРСР української мови було чути набагато менше, ніж у Россоші, яка за адміністративним радянським розподілом, знаходилась у РСФСР. Діалог Євгена Сверстюка з Олександром Довженком: *«VOICE! Образ української культурної бідності нагадує бідність у багатій Україні. У нас багато розкішного цвіту було вбито морозом. Багато скошено до цвітіння. Багато розкидано і забуто. У нас ніколи не було господаря, який би зібрав наші розкидані цінності. Навпаки, у нас руйнівники української культури ховали її від нас, спалювали українські книги і ховали від народу в тюрми живих авторів. Але то ще не все. Вони накидали нам свою культуру і напівкультуру. В результаті український школяр знає про Ломоносова чи Белінського, але не знає Самійла Величка чи Сковороди. Знає чуже, яке нині не сходить і не гріє, але не знає свого зерна яке добре росте на українській землі. Наші «просвітителі» були не лише організаторами голоду для українця – вони були організаторами духовного голоду. Казенним словом черствим (вислів Шевченка), холодним чужим атеїзмом вони спустошували душу українського народу і сяли відчуженість від рідних святинь» (усюди підкреслення Є. Сверстюка, письмівка усюди наша. – П. Я.) [Сверстюк 2018, с. 37]. Олександр Довженко і Євген Сверстюк. Єдність у суголосності. Багатьом – нині суцям та прийдешнім поколінням потрібно буде аналітично зупинитися на цьому світоглядно-відчуттєвому перегукові.*

**Тривання Діалогу.** Євген Сверстюк не випадково подає англійською мовою слово «VOICE» у своїх, ще тоді не призначених для публікації (вони вийшли посмертно) щоденникових записах. Але, так само як і у Довженка, його щоденниковий голос спрямований на долання міжчасся антиукраїнської доби. Так само, як і у Довженка у щоденникових філософемах Сверстюка бринить еклезіастовий гіркий сміх: «бідність у багатій Україні». А ще – одвічна гіркота про пасинкування українського цвіту як тютюну: *«У нас багато розкішного цвіту було вбито морозом. Багато скошено до цвітіння.»* І тут – не лише Розстріляне духовно-інтелектуальне Відродження 1920-х років, не лише Сандармох як його цілком страшний, але й – так само, закономірний наслідок, але й – не менш страшна констатація: *«У нас ніколи не було господаря, який би зібрав наші розкидані цінності»*. Замислилось. У поляків, у фінів, у литовців, чехів, словаків, латвійців, естонців такі господарі, а я би краще сказав – садівничі – були. Але як бути тим націям, у яких скарби – квіти є, але немає господаря? Відповідь Довженкові дав московський червоний імператор Сталін: «За Вами борг – український Чапаєв». А – далі – знаючи, що «у нас ніколи не було господаря, який би зібрав наші розкидані цінності» знущався над Довженком на засіданні московського Політбюро за «Україну в огні», нав'язував замість виплекано-вистражданої автором української назви першої кольорової кінострічки «Життя в цвіту» безлико-імперське «Мічурін»<sup>4</sup>. Але в тому то й річ, що навіть пасинкований український цвіт все одно пробивається несподіваними для тих,

<sup>4</sup> Якщо іменем садівничих, то краще би української родини Симиренків.

хто вже ніби й знищили його до коріння, врунами. Як до знищення, так і після потоптання чужинцями.

Феномен збереження національної ідентичності, а відтак – історичної пам'яті виявлявся у філософії творця «Землі», «Аерограду» та «Життя в цвіту» на різних рівнях та у різних соціально-історичних обставинах. Філософсько-українознавче міркування зі «Щоденника» Олександра Довженка, занотоване у записі 23 серпня 1943 року: «Запропонував М. С. (Хрущову. – П. Я.) утворити орден Богдана Хмельницького. 29 серпня ранком у Померках. Він прийняв цю мою пропозицію з задоволенням» [Довженко 2019, с. 150]. Перегук із постановам у різних формах (Гетьманат, УНР), Української Держави є очевидним. Власне – із відродженням самої семіосфери Української державності є актуальним для Довженка, в біографії якого його юність і молодість не лише хронологічно, а й – головне – світоглядно збіглася із юністю і молодістю Української державності. А ці часи не забуваються. Не забуваються навіть у зрілості. До слова. Майже весь попередній період існування радянської влади Богдан Хмельницький радянською владою оцінювався як... кат України або, принаймні, чийсь прислужник, а отже пропозиція найвищому керівникові УСССР заснувати орден Богдана Хмельницького – ясна річ, що ця пропозиція не могла не бути доведеною до відома Сталіна – була більш, ніж ризикованою для самого Довженка. Але «пасинкування» українського тютюну має лише короткотривалий ефект. Набагато потужніший ефект має не відтинання голів, а викорчовування коріння. Але то вже не у владі окупантів. У зростання коріння істотно інші закономірності розвитку.

**Світоглядний перегук.** *Запис у «Щоденникові» Олександра Довженка від 21 вересня 1944 року.* Набагато пізніший запис від пропозиції Нікіте Хрущову затвердити орден Богдана Хмельницького. І – а це головне для розуміння феномену Довженка – запис зроблено в той самий рік, у січні якого Сталін зі своєю компартійною бригадою зробив те, що сам Довженко у записі 31.01.1945 року називав не інакше як «Сьогодні роковини моєї смерті. Тридцять першого січня 1944 року мене було привезено в Кремль Там мене було порубано на шмаття і окривавлені частини моєї душі було розкидано на ганьбу і поталу на всіх зборищах» [Довженко 2019, с. 209]. Але для Довженка – сина української деснянсько-чернігівської землі навіть розправа над ним була менш страшною, хоча й суттєво скоротила йому роки земного буття, ніж окупаційна наруга над віковичними українськими національними святинями: «Над Десною музей-в'язниця. У давньому-предавньому Чернігові над Десною музей. Убогий, хаотичний і нудний, як і всі пограбовані «змивателями золота» музеї. Єдине, що впадало в очі, – шабля Богдана з незабутнім написом, складеним, без сумніву, в агітпропі – «Шабля відомого ката України, так званого Богдана Хмельницького, що придушив народну революцію на Вкраїні в 1648 році». Під музеєм у льоху під замком брудний «заарештований» музей. А в ньому під замком з сургучними печатами в'язні – портрети 17 і 18 століть і речі. Тут гетьмани й полковники, митрополити, жінки козацької старшини. Все темне... од темряви в'язниці. Виконані прекрасними майстрами... І здається мені, що час від часу по ночах вони виходять зі своїх рам на раду і розмовляють проміж собою, бо чого ж такі сумні обличчя на геть усіх портретах. Яка туга зів'ялила їх серце? Який сум і важка-преважка турбота в очах!» (письмівка всюди наша. – П. Я.) [Довженко 2019, с. 207–208].

Трансцендентально-іманентна причетність сина ХХ українського століття до долі в'язнів всієї української історії вимагає від нього свідчення правди. Правди

– ризикованої, оскільки пропонувати тим самим можновладцям з чієї волі Богдан Хмельницький був затаврований, не більше, не менше як «відомий кат України... що придушив народну революцію на Вкраїні в 1648 році» заснувати під час II Світової війни, яку Сталін вже проголосив Великої Отчественной, орден імені «відомого ката України» було, на думку будь-кого з обивателів не лише нерозумним, але – просто безумом. Тим більше, що сталінський Агітпроп вже остаточно затвердив таку оцінку історичної постаті Богдана Хмельницького. І саме в такому формулюванні. Олександр Довженко не міг не усвідомлювати, що нагадування уярмленим тоталітарною московітською ідеологією, українським сучасникам про звиягу славнозвісного українського гетьмана неминуче потягне за собою згадки про інших ув'язнених московською владою українських духовних і державних діячів: «Під музеєм у льоху під замком брудний «заарештований» музей. А в ньому під замком з сургучними печатами в'язні – портрети 17 і 18 століть і речі. Тут гетьмани й полковники, митрополити, жінки козацької старшини.» Це не лише метафора. Це набагато більше. І – набагато страшніше. Це – *пам'ять* про в'язнів української минувшини, вивести яких із полону повинно утвердження у визвольній для українців війні ордену Богдана Хмельницького. «Не вмирає душа наша, не вмирає воля, І неситий не виоре на дні моря поле...»

Олександр Довженко знову, духом і свідомістю, повертається до потреби реабілітації перед московською імперією української історії. На жаль, іншої реальності для Олександра Довженка тоді не існувало: «Про Богдана. Національне і класове питання протиставлене **ніби**. *Ввести росіян, щоб не було самих лише українців, начебто тільки вони визволяють її...*» (письмівка наша. – П. Я.) [Довженко 2019, с. 150]. Виділене письмівкою – вимога можновладця в УРСР і – водночас – репрезентанта метропольної сталінської волі – Нікіти Хрущева, до сценарію «Україна в огні». Логічна, з огляду на імперські прерогативи вимога, оскільки й у XXI столітті лунає звідти, що «Великую Атечественную вайну ми виіграли би і без України». **Не перемогли би**. Довженкова «Україна в огні», і не лише вона є цьому переконливим свідченням. Звиягу українців в кривавому протистоянні між озвірілими ненаситцями – європейським гітлеризмом і недоазійським сталінізмом митцеві-українцеві, щоби раптом не завдати шкоди їхнім високогуманним обличчям, мабуть слід ігнорувати. Довженко не ігнорував. Довженко **не по-фарисейському** мислив і бачив криваво-звияжну війну за звільнення своєї Вітчизни. Олександр Довженко бачив війну у трансцендентальному обширові – зв'язку – єдності героїв української історії, ув'язнених у музеях-підвалах із героями 1941–45 років та майбутніх часів. «Минуле пливе в прийдешнє» – мовила Докія Гуменна. Бачив героїв і сучасних, і минулих, і майбутніх, ще невідомих. Для нього українські війни за свободу і незалежність у духовно-інтелектуальній та буттєвій всеосаяжності одвічні та єдині. Саме тому, йому як генієві: «здається... що час від часу по ночах вони (герої-звияжці давноминулих і недавньоминулих епох. – П. Я.) виходять зі своїх рам на раду і розмовляють проміж собою, бо чого ж такі сумні обличчя на геть усіх портретах. Яка туга зів'ялила їх серце? Який сум і важка-преважка турбота в очах». У цьому контексті процитуємо Довженкового однодумця і сучасника – міністра закордонних справ в уряді Гетьмана Скоропадського, визначного українського історика Дмитра Дорошенка: «Коли ми були там (у Почаєві. – П. Я.), то вже були виведені мури до вікон і коло будівлі стояв високий хрест і коло будівлі стояв високий хрест з написом: «Русские люди! Тут 30 000 полягло за віру православну і за свою

народність». До цієї майбутньої церкви на Журавлісі вже відбувалися хресні ходи (процесії) ... Так почаївські ченці використовували пам'ять про нашу національну катастрофу для пропаганди своїх русифікаційних ідей!» [Дорошенко 2007, с. 158].

Туга і сум «на *геть* усіх портретах» бринить у Довженковій душі й свідомості. Довженкові *не* здається. Герої давньоминулих, минулих і навіть майбутніх, незнайомих з ним жодним чином, майбутніх поколінь, є так само як і він, а раніше – як святий Дмитро Туптало, як Григорій Сковорода, як Тарас Шевченко і Микола Гоголь. А по тому – буде Розстріляне московитами українське, спочатку духовне Відродження – УАПЦ 1930 року. По тому – геноцидний Голодомор 1921, 1932–33 років. А вже далі – буттєве – рівнозначний геноцид Голодомору 1932–33 Сандормох квіту української інтелігенції 1937–1938 років. Євген Сверстюк дуже багато зробив для увічнення Пам'яті всіх невинно убієнних «примітивних» українців чужими «культурними» катами.

**Діалог Довженка і Сверстюка. Тривання.** У згаданих нами вище щоденникових записах Євгена Сверстюка міститься суголосний наведеним вище Довженковим записам образок. Цей образок нібито прямо й не є дотичним до семіосфери постаті Довженка. Але, як це і належить буттю у великому трансцендентальному історіософському обширові обох мислителів ясно стосується феномену Олександра Довженка: «29 липня (2000 року. – П. Я.) я в Уневі. Монастир в горах... Монастир справжній... Я ночував у келії – на піддашші... Серед ночі я прокинувся від сну. Снилось, що я сиджу посеред захланної кімнати... і... переглядаю, чи перебираю речі і зв'язані з ними всякі історії... Хтось каже звільнити прохід – має йти Довженко – до господаря. У мене дитяча нехоть: чому скрізь заважають гратися? Довженка я не бачу, але знаю, що в нього голова така біла як тепер у мене. Хто господар? Я прокидаюсь. Абсолютна ніч... Я розумію: тільки тут я можу повернутися до себе і написати про життя» [Сверстюк 2018, с. 167–168].

**Довженко і Сверстюк.** Або, з огляду на справжність сьогодення, а головне – з огляду на Сверстюковий сон-візію про Довженка – *Сверстюк і Довженко*. Ця дихотомія ще й досі *ніким* неосмислена. А отже – постають концептуальні питання. Як саме осмислював Довженковий феномен у світі український православний мислитель – Євген Сверстюк, перебуваючи саме у *справжньому* монастирі в Уневі? Чому саме тоді йому, перебуваючи в монастирському усамітненні прийшли думки-духовні розмисли про Довженка? «Снилось, що я сиджу серед захланної кімнати і переглядаю чи перебираю речі і зв'язані з ними всякі історії». Філософема очевидна. Дуже часто вчені приділяють увагу другорядному. Але, як це часто буває у сні – паралель зі вище аналізованим сном зі «Щоденника» Довженка не одномірна, а полівимірна – «Хтось каже звільнити прохід – має йти Довженко – до господаря... Хто господар? Я прокидаюсь». «Хтось» насправду велить нам звільнитися від «дитячої нехоті», від гри у всякі речі й історії, хоча для Євгена Сверстюка з його гостро-аналітичним розумом така гра була абсолютно нехарактерною, але це лише сон. Утім, головною є вимога: «звільнити прохід – має йти Довженко до господаря». Цілком очевидно, що Господарем для Довженка є не минутий Сталін, а лише Він – Господь – Вседержитель, Господь Бог. Додатковим доказом справедливості нашого припущення є цей сон-візію автор бачить саме у «справжньому монастирі». І, не менш важливий світоглядно-емоційний умовивід: «Я розумію: тільки тут я можу повернутися до себе і написати про життя».



В указаному контексті є важливими й наступні питання. Олександр Довженко перебував у семіосфері тоталітаризму чи ні? Олександр Довженко був імперським за своїми світоглядом і поетикою митцем, як його атестували й подекуди атестують за східними кордонами України чи ні? Ці, та багато інших питань, що випливають із філософських розмислів-сміслів Є. Сверстюка про феномен Довженка потребують масштабних відповідей. Про партійну номенклатуру тоталітарних часів та про її присутність в творчості митця Олександр Довженко занотовує 17 липня 1945 року: «Чим допоміг мені в творчості хоч один державний чи партійний діяч? Що порадив розумне і змістовне? На що вказав? Чим натхнув? Яку подав ідею? Пораду? Нічим, ніколи, ніяк. Хоч хто-небудь, знаючи, що я можу писати для театру, подав мені пропозицію? Ні<sup>5</sup>. Допоміг мені матеріалами історичним, політичним... для створення великої наснаги твору? Ні. Інтересувався моїм життям, здоров'ям ... моїми творчими планами? Ніколи, ні разу, ніхто. Один лише раз, коли десь на фабричних зборах заявив я, що хочу вмерти, прислали до мене молодого лакея узнати чому саме забажав я вмерти і чому я прилюдно про се заявляю. Коли б люде, яким я клявся чверть століття в вірності, були людьми, а не мотлохом людським, багато навколо мене можна було б створити добра, людей можна б виховати, виростити, і творів склав би я багато більше. Життя моє скорботне» [Довженко 2019, с. 220].

Довженків геній можна було би порівняти з героями античних міфів, які силоміць розривають нав'язані їм богами пута. Цей зримий образ, доступний сприйняттю кожної людини. Утім, у ХХ столітті, розрив пут для українського генія світового масштабу має істотно інше забарвлення: «Чим допоміг мені в творчості хоч один державний чи партійний діяч? Що порадив розумне і змістовне? На що вказав? Чим натхнув? Яку подав ідею? Пораду? Нічим, ніколи, ніяк.». Пута тоталітарних окупаційних богів були тоншими, і, саме тому – ще більш вразливими для героя, який всією силою прагнув розірвати їх. Якщо у античній міфології герой самотужки прагне розірвати пута, якими його скували вороги, то у окупаційно-тоталітарній дійсності «України в огні» правдивий Герой, у зневірі, а така буває навіть у Героїв, запитує, чим саме допоміг йому, уярмленому, звільнитись той, хто і уярмив його. «Не хочу я мучитись! Не хочу оплакувати своє вигнання з України. *Не хочу хоронити себе на чужині.* Чому мізерність духовна українського уряду і ЦК партії України мусять стукати мене по голові могильними цвяхами? Нащо я мучу, оплакую себе, навіщо стогну в розлуці з народом? Чому криводухість хитренького Хрущова в'ялить мою душу і терзає її гнівом образи і обурення? *Я не Хрущову належу. Я не його прикріплений... Я належу людству і як художник йому я служу, а не кон'юнктурним намісникам України моєї і їх лизоблюдам і гайдукам*

<sup>5</sup> Утім, таке опікування драматургією не лише російських білогвардійських (М. Булгаков), російських червоноармійських (Біль-Білоцерковській), а й українських радянських драматургів Сталіним як уособленням вищої імперської влади послідовно здійснювалося. Яскравими прикладами такого опікування є доброзичлива критика й правка Сталіним ще до війни п'єси О. Корнійчука «В степах України». І особливо – п'єси «Фронт», у якій Сталін, по суті, не лише виступив співавтором, а й грізно боронив її в центральному органі ВКП(б) – газеті «Правда» від нападів своїх же радянських маршалів воюючої армії. Відмова Сталіна та його поплічників хоч як-небудь узяти участь у долі Довженка – театрального драматурга свідчить, як на наш погляд, лише про одне. Про розуміння справжньої природи, справжньої сили, а відтак – і справжнього руху Довженкового театрального мистецтва. Перенаправити театральну творчість Довженка, на відміну від агіток Корнійчука чи навіть автора «Батуму» Булгакова, Сталін не міг. Тому – ігнорував. Утім, був ще один звичний для тирана варіант – фізично знищити як одного із творців нового європейського кузбасівського театру – автора поставленої в Москві М. Таїровим «Патетичної сонати» Миколу Куліша. Але у випадку Довженка, і Сталін це знав, страшнішим було нібито «просто» ігнорування творчих задумів. Митець мав померти в соціальній задусі.

п'яненко» (письмівка всюди наша. – П. Я.) [Довженко 2019, с. 224]. І далі. Запис від 13.IX.1944 року: «Сьогодні мені сповнилося п'ятдесят років... Живу в Москві, зневажений убогими властями і друзями при владі України, що загубила у війні половину своїх синів. Велика Вдовиця» [Довженко 2019, с. 208].

Незалежність України, або як «викривляються-хихочуть» (справжній, неспотворений образ зі спотвореного цензурою вірша Павла Тичини під оманливою назвою: «Партія веде». У спотвореному: «та нехай собі як знають, божеволіють, конають») чинять кпини із нас «браття» – «незалежність» була проголошена не 24 серпня 1991 року 345 голосами на засіданні всуціль комуністичної Верховної Ради УРСР – конституційною більшістю засвідчена. І – навіть не на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року, де 92 % відсотки громадян УРСР проголосували на вільному й таємному волевиявленні «за» Незалежність України від Москви. Тут ота відвічна Довженкова, Євгеном Сверстюком, крізь десятиліття, означена «вічна туга за справжнім». Олександр Довженко промовляє до минулих, суцільних і – головне – прийдешніх поколінь: «Руський народ за величезну ціну вийде на широку арену міжнародного життя. Відновиться Польща, Чехія, Австрія, виросте югославська федерація. Одна тільки Удовиця оплакуватиме дітей своїх на руїнах до самої своєї смерті, замовчена, підозріла, зневажена падчерниця Європи» (письмівка всюди наша. – П. Я.) [Довженко 2019, с. 187]. Щоденниковий запис Довженка від 1 січня 1944 року. Чи – від 1 січня 2023 року? Не слід, щоби це стало риторичним питанням для чужої «високоморальної» совісті. Або – звичайної для багатьох із них – безсовістості.

... Могила Олександра Довженка – на московському Новодівичому цвинтарі. І родичі Олександра Петровича, і його друзі, а головне – сам він у «Щоденнику» мовить, що не деінде, а саме в Україні прагнуть упокоїтись навіки в українській землі. А де це має бути – Сосниця – рідна земля Довженка чи пантеон Байкового або й Аскольдової Могили – «на Аскольдовій могилі поховали їх...», – інша справа. Але є Довженкова мрія. Щоденниковий запис Олександра Довженка від 3 березня 1946 року: «Учора в «Советском искусстве» читав «Життя в цвіту». Читати мені було важко фізично. Очевидно. Читання справило велике враження. Тепло реагував... мій друг В. Шкловський і С. Герасимов. Очевидно, річ має в собі якусь магію. Її однаково сильно сприймають всі, хто читав і слухав. Я не пережив почуття творчої радості і творчої гордості, не дивлячись на всі горді порівняння, що мені довелося чути. Я бездомний сирота. Учора після читання я літав на Україну. Не долітаю вже. Обламуються крила на дорозі, – падаю. Падаю у воду, – потопаю... вхопитись ні за що. Кричу – ніхто не чує. І крику немає. Примушений шелест виривається й погасає на устах. І груди болять, болять» (письмівка всюди наша. – П. Я.) [Довженко 2019, с. 281]. Філософська метафора птаха, який, маючи високий злет, є багатовимірною. Птаха, а саме з цим птахом цілком справедливо ототожнює себе український геній, не приваблюють щедро нищителями українства насипані для нього годівниці й минуці принади. «Життя в цвіту», а не ніякий не «Мічурін» називає свою першу кольорово-звукову кінострічку у «Щоденниках» Олександр Довженко. Довженко-птаха. Але цьому птахові потрібне головне. Не чужинські почесті: «Читання справило велике враження. Її однаково сильно сприймають всі, хто читав і слухав», а якісно інше. Птахів-Довженку для реалізації власних творчих задумів необхідний політ. Політ в Україну: «Учора після читання я літав на Україну. Не долітаю вже. Обламуються крила на дорозі, – падаю. Падаю у воду, – потопаю... вхопитись ні за що». Здавалось би, після тріумфального читання

«Життя в цвіту» серед нещодавно погромницької літературно-мистецької московської «еліти» чого ж ще бажати? Відповідь очевидна: «Я бездомний сирота... Кричу – ніхто не чує. І крику немає... І груди болять, болять». Фарисеї запитують: «Бездомний? У нього ж була квартира у центрі столиці СРСР! І підмосковна дача!» Були. Але не було Дому. України від якої він був убивчо відлучений. А де була б його українська домівка – чи в Сосниці, де народився, чи в Глухові, де навчався в Учительському інституті, чи в Києві, де обороняв українську Незалежність та згодом створював Кіностудію, що нині носить його ім'я, чи в Одесі, де так само творив кіностудійне братерство – ВУФКУ... Географія України для генія не мала принципового значення. Мало значення головне. Причетність до України. А отже – усвідомлення себе на чужині: «Я бездомний сирота. Учора після читання я літав на Україну». Літав *додому*.

«Птах душі». Саме так назвав свою й досі невіднайдenu книгу поезій Василь Стус. Загалом, трансцендентальна причетність до У цьому аксіологічному має ще й досі неосмислені розуміння, виміри й значення. Знаковість перепоховання Василя Стуса звістила, ще у 1990-му році, зорю Незалежності. Побіжно звернемося, у цьому контексті, не лише до пантеону загальноновизнаних патріотів України, а й до постатей тих українських діячів, які з українством у масовій свідомості ніяк не асоціюються. Після смерті в 1996 році тіло Першого секретаря ЦК КПУ українця Петра Шелеста, згідно з його заповітом, було перенесено з Москви до київського Байкового цвинтаря – місця його останнього упокоєння. Так само, як, померши в Москві, був в українському Харкові, згідно з його останньою волею, похований малоосмислений нині голова Верховної Ради УССР, заступник М. Горбачова як генерального секретаря ЦК КПСС перед початком розпаду московської імперії в 1990 році, Володимир Івашко. Українці часто відчують власну відповідальність перед Богом і власним предковичним родоводом лише помираючи на чужині. Чи було для них знаковим перепоховання 22 травня 1861 року Тараса Шевченка, а власне – навічне повернення, згідно з його заповітом, його тіла в Україну внаслідок очевидності, й мовити не слід. Для Тараса Шевченка це було очевидним і однозначним. Дух Довженка завжди в Україні, а от тіло його ще досі в Україну, всупереч його бажанню, ще не повернулось. А головне – оте Довженкове прагнення навіть після відходу із земного буття не зостатися «бездомним сиротою» на чужині. «Неоплаканим своїми». У Довженковому «Щоденнику» про це мовиться яскраво. З гранично-трагічною ясністю: «Не долітаю вже. Обламуються крила на дорозі».

**Обламані Крила.** 3 січня 1944 року. Запис у Довженковому «Щоденнику» після нищівного сталінського удару по «Україні в огні»: «Сьогодні був у М. С. Х. Тяжке побачення, і зараз ось уже минуло дві години, ще не пройшло гнітюче бажання вмерти, аби... не відчувати жорстокості людської. *Се ніби був не М. С., і я був ніби не я.* Був холодний, безжалісний небожитель, суддя і – винуватий, аморальний злочинець і ворог народу, себто я. Я зрозумів, що ніякі аргументи, висловлені з болем душевним і тугою і *найглибшою одвертістю самоаналізу*, його ні в чому не переконають, що я не видатний чесний робітник .... української культури, а щось вроді розшифрованого пійманого злодія і політичного антирадянського шкідника і що я ніколи і нічим уже не замолю перед ним свого «гріха», що мене викреслено з живих до самої моєї смерті... Даремні мої прохання в передмові: поправити мене незлобиво доброю своєю порадою. *Не хліба, якого просив я у передмові, а камінь простягли мені*, не пораду знайшов я у нього, а суворий нещадний вирок» (письмівка всюди наша. – П. Я.)

[Довженко 2019, с. 188]. Святе Письмо. Вічна Євангельська притча про Хліб і Камінь.

Олександр Довженко, а справжність завжди виявляється більше в горі, ніж у радості й триумфальних звершеннях, знову (геній, якщо він геній, без орієнтування на Святе Письмо ніколи не обійдеться) звертається до Істин Святого Євангелія. Власне, ця філософема є надзвичайно прикметною для усієї христоцентрично-христонаслідувальної філософії та буття українського тисячолітнього хлібороба. Утім, у Довженковому вимірі, у борні з тоталітарним міжчассям вона все ж здобуває особливий сенс. У цьому разі йдеться не стільки про життєво-нагальні інтелектуальні потреби митця-мислителя, тим паче не про задоволення його минутих матеріально-буттєвих потреб, зокрема про трансцендентальну антитезу «камінь-хліб», де у відповідь на благання про пораду й допомогу той, хто благає, отримує «суворий нещадний вирок», тобто – камінь. Отримує від тих, хто не має ані найменшого права судити, тим паче – виносити неоскаржуваний вирок. Ці минути судителі не хочуть усвідомлювати очевидної вічної Істини. Усім Суддя – Господь Бог, або, як вістить у записі свого сну про Довженка Євген Сверстюк, – Господар усього сущого.

**Підсумовуючи сказане.** Вічний і, певне ж, одвічний діалог Олександра Довженка та Євгена Сверстюка триває і триватиме в усі часи і епохи. Такою вже є доля геніїв, що долають самою своєю присутністю часи і міжчасся. Минущість – це не про них. Але нам важливо пам'ятати і, головне, усвідомлювати те, що їхній духовно-інтелектуальний спадок – на всі часи. На всі покоління. І – завжди обирати не мертвий камінь минущості, а вічно живий й живлющий життєдайний Хліб Господньої Істини. А цей Господній Дар – Хліб Господній, яким Він обдарував обраних Ним треба, згідно зі Святим Євангелієм – віддавати людям. Сучасним і прийдешнім поколінням. Саме тому, міркуючи про феноменальні й пасіонарні особистості Олександра Довженка, Євгена Сверстюка ми контекстуально згадували імена найбільшого українського поета-мислителя Тараса Шевченка, великої українки Михайлини Коцюбинської, геніального режисера Леся Курбаса.

Холодна тиша. Місяцю надламаний,  
 Зо мною будь і освіти печаль мою.  
 Вона, як сніг на вітах, умиралася,  
 Вона, як сніг на вітах, і осиплеться.  
 Три радості у мене неодіймані:  
 Самотність, труд, мовчання...  
 Місяцю надламаний...

Я виноград відновлення у ніч несучу.  
 На мертвім полі стану помолитися,  
 І будуть зорі біля мене падати [Свідзінський 2004, 1, с. 213].

Так мовив, наслідуючи Істину Святого Євангелія, а тому залишався вільним духом від тоталітарного міжчасся, у 1932 році, геніальний український митець-мислитель, один із улюблених поетів Василя Стуса – Володимир Свідзінський. Висловлена великим українським поетом, метафорично втілена аксіологічна домінанта вістить про кожного зі згаданих та й незгаданих у цій статті геніїв, та, на наше переконання, є визначальною для розуміння їхньої світоглядно-буттєвої присутності в трансцендентальній Україні. Суголосно. В унікальній, упорядкованій ним особисто книзі «Олександр Довженко. Вчора і сьогодні. Образ дисидента» Євген Сверстюк, не просто полемізуючи з відомим висловом М. Булгакова (це твердження було би надто позірним, неглибоким з огляду як

на феномен Євгена Сверстюка, так і з огляду на феномен Олександра Довженка), сформулював філософему, спрямовану на довготривалу, стратегічно-масштабну перспективу: «Рукописи горять, але любов триває» [Сверстюк 2007, с. 129–149]. Найвища християнська Любов, утілена в голосах геніїв, триває. Нам слід лише повсякчас прислухатися до їхніх вічних голосів.

#### ЛІТЕРАТУРА

- Довженко, О. (2019). *Щоденник (1941–1956)*. Київ, 399 с.
- Дорошенко, Д. (2007). *Мої спогади про недавнє минуле (1914–1920 рр.)*. Київ, 632 с.
- Коцюбинська, М. (2001). *Зафіксоване і нетлінне: Роздуми про епістолярну творчість*. Київ, 300 с.
- Сверстюк, Є. (2007). Рукописи горять. Але любов триває. [В:] *Олександр Довженко. Вчора і сьогодні. Образ дисидента*. Вид. 2-е. Луцьк, с. 129–149.
- Сверстюк, Є. (2018). *Вічна туга за справжнім. Щоденникові записи*. Луцьк, 416 с.
- Свідзінський, В. (2004). *Твори*. У 2-х тт. Київ.
- Симоненко, В. (1973). *Берег чекань*. Мюнхен, 310 с.
- Толстой, А. (1989). *Переписка*. В 2 тт. Москва.
- Чуковский, К. (1994). *Дневники*. В 2 тт. Москва, 2, 598 с.
- Шевченко, Т. (2001). *Кобзар*. Київ, 344 с.

#### REFERENCES

- Dovzhenko, O. (2019). *Shchodennyk (1941–1956)* [Diary (1941–1956)]. Kyiv, 399 s. (in Ukrainian)
- Doroshenko, D. (2007). *Moi spohady pro nedavnie mynule (1914–1920 rr.)* [My memories of the recent past (1914–1920)]. Kyiv, 632 s. (in Ukrainian)
- Kotsiubynska, M. (2001). *Zafiksovane i netlinne: Rozdumy pro epistoliarnu tvorchist* [Fixed and imperishable: Reflections on epistolary creativity]. Kyiv, 300 s. (in Ukrainian)
- Sverstiuk, Ye. (2007). *Rukopysy horiat. Ale liubov tryvaie* [Manuscripts are burning. But love continues]. [V:] *Oleksandr Dovzhenko. Vchora i sohodni. Obraz dysyidenta*. Vyd. 2-e. Lutsk, s. 129–149. (in Ukrainian)
- Sverstiuk, Ye. (2018). *Vichna tuha za spravzhnim. Shchodennykovi zapysy* [The eternal longing for the real. Diary entries]. Lutsk, 416 s. (in Ukrainian)
- Svidzinskyi, V. (2004). *Tvory* [Works]. U 2-kh tt. Kyiv. (in Ukrainian)
- Symonenko, V. (1973). *Bereh chekan* [The shore of expectations]. Miunhhen, 310 s. (in Ukrainian)
- Tolstoj, A. (1989). *Perepiska* [Correspondence]. V 2 tt. Moskva. (in Russian)
- Chukovskij, K. (1994). *Dnevnyki* [Diaries]. V 2 tt. Moskva, 2, 598 s. (in Russian)
- Shevchenko, T. (2001). *Kobzar* [Kobzar]. Kyiv, 344 s. (in Ukrainian)

Подано до редакції 11.02.2023 року  
Прийнято до друку 20.03.2023 року